

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2002, C. 4, s. 12, ss. 109-123.

Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü'nün Rolü

Alau ADİLBAYEV*

ABSTRACT

Peter I. as a result of his changes made and reforms held in Russia could establish the foundation of Orientalism. Thanks to these reforms West had a great effect on the establishment of Orientalism in Russia. Russian Orientalism, which took its development only in the XIX century, had a specific scientific development and gained respect even at the start of the XX century.

In the XIX century St. Petersburg University, Lazarev Institute in Moscow and Kazan University became the heart of Oriental studies.

Kazan School of Oriental studies had an important role in establishing the foundation and development of Russian Orientalism. In the middle of XIX century the Oriental Department of Kazan University became the centre of education on this field and the works of the researchers of this University had a leading status among Orientalists in Russia. Researchers of Kazan University were leading in studying Islam in Russia. In addition to this, their reserches in the field of Islamic Studies was full of harsh ideologic prejeduce, which as a result had negative effect and led to loosing the importance of the studies. Although Kazan Scool of Oriental Studies had missionary approach on Islamic studies, its contribution to Russian Orientalism policy was of crucial importance.

Keywords: *Oriental Studies, Kazan Scool of Oriental Studies, Islamic Research, Missionary activities.*

Giriş: Rus Oryantalizminin Oluşumu

Şarkla erken dönem ilişkilerine rağmen Oryantalizm Rusya'da, başka bilim sahaları gibi I. Petro zamanında başlamış ve onun reformları sayesinde

* Arş. Gör., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi.

de gelişmiştir¹. I. Petro zamanında ilk olarak Şark dillerini öğrenme amacıyla hususi okullar kurmaya yönelik adımlar atılmıştır. I. Petro Batı ile birlikte Doğu ile de ilişkilere büyük önem vermiştir². Onun zamanında Şark memleketlerine düzenlenen seferler ve seyahatler Rus Oryantalizminin gelişmesine katkılar sağlamıştır³.

Rusya Devlet yapısı oluştuktan sonra, Şark hem dış hem iç politikasının başlıca ilgi alanı olan büyük devletlerin biri haline gelmiştir. Şarkiyat sadece ilmi amaçla olmayıp, devletin Şark halklarını ve dillerini bilen uzmanlara olan ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu ikisinin tarihi seyir içinde bir biriyle ilgisinden dolayı onların tarihini ancak bir bütünlük içerisinde incelemek mümkündür.

İkinci devir ise I.Aleksandr (1801-1825) zamanında başlamış ve 1917-1918'de kesilmiştir. Oryantalizm XIX. yüzyılın başlarındaki toplumsal reformlar ve bakanlıkların oluşumu esnasında yeni devlet yapısında kendi yerini almıştır.

1854-1855 yıllarında Petersburg'daki hususi Şark Dilleri Fakültesinin kurulması Rusya'daki Oryantalizmin gelişmesinde dürtücü rol oynamış ve 1880 yıllarında onun gösterdiği başarılar Avrupa kamuoyu tarafından da benimsenmiştir⁴.

Rus Oryantalizminin oluşumunda Batılıların tesiri büyük olmuştur. Bilhassa Almanların hegemonyası vardı. Birçok Rus Oryantalizminin kurucusu, eğitimlerini Batıda tamamlamış ve Batıdaki ekollerin etkisinde ilmi şahsiyetleri oluşmuştur⁵.

Rus Arabiyatı XX. yüzyılın başlarında ilk asrını tamamlarken Batı Avrupa Arabiyatından iki yüz yıl arkada idi. Rusya'nın Şarka o kadar yakınlığı ve belgelere ulaşma kolaylığının yanında, ilmi metodolojinin olmayışı bu süreçte Rus Oryantalizmine önemli katkı sağlayamadı⁶. Rus bilim dünyasındaki Batının tahakkümüne karşı Rus ilmi Oryantalizminin gelişmesini isteyen, meşhur kimyager Lomonosov, Rus Oryantalizminin kurucularından biri olan O.İ.Senkovskiy gibi şahıslarla birlikte bir grup bilim adamı da ortaya çıkmaya başlamıştı⁷.

Rus Oryantalizmi Batılı, özellikle de Alman ekolü temsilcilerinden edindikleri deneyim sonrası XIX. yüzyıldan itibaren hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Rus oryantalistleri Şarkiyat alanında yeni sahalara kurarak (Türkoloji, Kafka-

1 A.M.Kulikova, *Vostokovedeniye v Rossiyskikh zakonodatelnykh aktaht (koneti XVII v.-1917)*, St.-Petersburg, 1994, s.12.

2 A.A.Alov, N.G.Vladimirov, *İslam v Rossii*, Moskova, 1996, s.34; N.A.Smirnov, *Oçerki isrorii izuçeniya islama v SSSR*, Moskova, 1954, s.25.

3 Smirnov, a.g.e., a.y.

4 Kulikova, a.g.e., s.58-59.

5 İ.Yu.Kraçkovskiy, *İzbrannıye soçineniya*, c.V, s.105; V.V. Barthold, "Raboti po istorii vostokovedeniya", *Soçineniya*, Moskova, 1977, c. IX, s.536; Smirnov, a.g.e., s.68, 79-97.

6 İ.Yu.Kraçkovskiy, *Trudi vtoroi sessii Assotsiatsii Arabistov 19-23 oktyabrya 1937g.*, Moskova-Leningrad, 1941, s.6.

7 Barthold, *Soçineniya*, c.IX, s.539-540.

soloji) değerli çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Rus coğrafyacılarının da Asya araştırmaları konusunda büyük katkıları olmuştur⁸. Rus bilim adamları tarafından Türk, Moğol, İran, Kafkasya, Mançur dillerinin çoğu araştırılmıştır. Rus Sinoloji ekolü dünyaca itibar bulmuş, ayrıca Rus bilim adamlarının Hindistan'ı araştırma konusunda da epeyce çalışmaları olmuştur. 1852-57 yılları arasında büyük, 1879-89 yıllarında da kısaca Sanskrit dili sözlüğü hazırlanmış ki, bu dünya literatürüne "Petersburg sözlükleri" olarak girmiştir.

N.M. Yadrintsev 1889 yılında Moğolistan'daki Orhun nehri sahilinde sonradan Orhun abideleri olarak adlandırılan eski Türk yazılarını bulmuştur. Radlov ise ilk olarak Orhun abidelerinin tam tercümesini ve ilmî açıklamasını gerçekleştirmiştir.

Arabiyat sahasında O.İ.Senkovskiy, A.V.Boldirev, G.S.Sablukov, H.D.-Fren, D.A.Hvolson, V.F.Girgas ve V.R.Rozen'ler Rus oryantalistlerin en büyük isimleri olmuştur. Rus oryantalistlerini yetiştirme işi ilk önce Kazan Üniversitesinde (1807), sonra Petersburg Üniversitesinde (1819) yürütülmüştür. 1819 yılında Rusya'da St.Petersburg'da Şarka ait el yazmaları ve madeni paraları toplayan Asya Müzesi açılmış ve burası akademik Oryantalizmin merkezi haline gelmiştir. Moskova Üniversitesi ve Moskova'daki (1872) Lazarev Enstitüsü de Rus Oryantalizminin önemli merkezlerinden biri olmuştur⁹.

Rus oryantalistlerinin çıkardığı en önemli süreli yayınlar arasında şunlar yer almıştır: *Azyatskiy vestnik* (St.P, 1825-27), *Melanges asiatiques* (1852-92), *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Russkogo arheologičeskogo obşestva* (St.P, 1887-1921), *İzvestiya Russkogo geografičeskogo obşestva* (St.P-M, 1865), *Hristiyanskiy vostok* (P., 1912-20), *Mir İslâma* (St.P., 1912-13), *Učenıye zapiski Kazanskogo universiteta* (Kazan, 1834), *Trudı po vostokovedeniyu Lazarevskogo vostočnogo instituta* (Moskova, 1889-1916) vb.¹⁰

Şarkın araştırılması konusunda XIX. yüzyılda Rusya'da Batı Avrupa'ya nazaran hissedilir derecede ilerleme olmuştur. Üniversite ve Akademinin dışında bazı dernekler kurulmuştur. Bunlar; St.Petersburg'daki Emperyal Rusya Coğrafya Derneği ve Moskova'daki Doğal Tarih, Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri Amatörleri Derneği idi¹¹.

Rus Oryantalizmi (Arabiyat ve başka sahalarda) Batı Oryantalizminden geç başlasa da, XX. yüzyılın başında, geçen yüz yıl gibi bir sürede, Batı Oryantalizminin ulaştığı seviyeyi yakalamıştır. Kendi el yazmalar fonunu ve ciddi kütüphanelerini kurarak, kendi oryantalist birimlerine sahip olmuştur. O devirde Rus Oryantalizmi özgür ilmi geleneğini hem destekleyecek, hem

8 V.V.Barthold, *Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, (Çev: K.Bayraktar, A.Meral), İstanbul, Yöneliş, 2000, s.47.

9 N.A.Kuznetsova, "Vostokovedeniye", *Bolşaya soyetskaya entsiklopediya*, Moskova, 1971, c.V s.391.

10 Kuznetsova, a.g.e., c.V s.390-391; Rusya'da kurulan cemiyetler ve neşriyatlar hakkında ayrıca bkz. Z.V.Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul, 1985, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, s.263-290.

11 Barthold, *Asya'nın Keşfi*, s.371-372.

öğretecek kadar yeterli kadroya sahip bulunmuş ve Batıda da itibar görür hale gelmiştir.¹²

1. Kazan Oryantalizm Birimleri

a. Kazan İmparatorluk Üniversitesi (1804-1917)

Kazan'ın ilim merkezi olması tesadüfi değildir. XIX yüzyılın başlarında Kazan büyük ekonomi merkezi idi. Kazan şehrinin coğrafi yerleşimi, Asya ve Avrupa'nın hudutlarında olması ona bir avantaj sağlıyordu.¹³

Kazan Üniversitesi'nde Şark Dilleri Kürsüsü 1800 yılında Rus akademik Oryantalizminin oluşumunda büyük katkıları olan H.D.Fren'in (1782-1851) gelmesi ile faaliyete başlamıştı. O 1807 yılında üniversite yönetimine Arapça'yı öğretmeninin planını vermişti, ama Fren akademik kadronun eğitimine yeterince zaman ayıramamıştı. Fren akademik alandaki çalışmalarının ağırlığını Altın Orda ve Arap numismatik'ine (madeni paraları incelemeye verilen addır) vermişti. O Rusya'daki Şark numismatik'inin temelini oluşturmuştu¹⁴.

1833 yılında Rusya'da ilk kez Kazan'da Moğol Dili Bölümü ve 1837 yılında ise ilk kez Çin Dili Bölümü açıldı. 1854-1855 yılında Petersburg'da "hususî" Şark Dilleri Fakültesinin açılmasıyla Kazan'daki Şarkiyat Bölümü oraya taşındı. Kazan'da Sadece Tatar Dili kursu kaldı. Ancak yerel şartlar Kazan Üniversitesine şarkiyat çalışmalarında üstlendiği rolün geri verilmesine zorladı. 1861 yılında II. Aleksandr'ın kararıyla "isteyenlere" Arap ve Türk dillerini öğrenmelerine izin verildi. Tatarca derslerine daha sonraları N.F.-Katanov (1894-1917'ten sonra da) girdi. Kazan Üniversitesinde Misyonerlik hareketin önemli isimlerinden N.İ.İlminskiy (1861-1872) ve Türk Dili Bölümünde Türkolog S.E.Malov çalıştı.¹⁵

Kazan Üniversitesi daha sonraları kendisinden söz edeceğimiz Türkolog Kazem-bek'in sayesinde Rusya'da oryantalizmin oluşumunda büyük rol oynamıştı. Bununla birlikte bu üniversitenin dünya çapındaki Şark araştırmalarının merkezi haline gelmişti¹⁶.

Kısaca, Kazan Üniversitesinin Rus Oryantalizmi tarihinde önemli yeri vardır. XIX yüzyılın 30-50 yıllarında üniversitenin Şarkiyat Bölümü Rusya'nın oryantalistlerini yetiştiren bir merkezi oldu. O Kazan üniversitesinin yanında Petersburg Üniversitesi ve Kazan Dini Akademilerine de profesör ve öğretmen kadrolarını hazırladı. Kazan üniversitesi profesörleri ve öğretmenlerinin çalışmaları Rusya oryantalistlerine öncülük etti. Onların şark

12 Kračkovskiy, *İzbrannyye soçineniya*, c.V, s.105. Daha geniş bilgi için bkz: V.V.Barthold, "Raboti po istorii vostokovedeniya", *Soçineniya*, Moskova, 1977, c. IX, s.534-545; N.A.Kuznetsova, a.g.e., c.V, s.390; *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do seredinı XIX veka*, Moskova, 1990, c.I, s.99-149; *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya s seredinı XIX veka do 1917 goda*, Moskova, 1997, c.II, s.7-188; *Bundan sonra bu eserler İÖVI ve İÖVII olarak geçecektir.

13 İÖVI, s.118.

14 İÖVI, s.119-120.

15 Kulikova, a.g.e., s.42-43.

16 İÖVI, s.134.

dillerini öğrenmedeki, Rusya tarihi ile ilgili şark kaynaklarının incelenmesindeki, şark memleketleri tarihi ve dinleri hakkındaki araştırmalardaki inisiyatifleri değerli bulunmaktadır.¹⁷

b. Kazan Dini Akademisi

•Petersburg ve Kazan'daki *seminaryalar* (kurslar) 1797 yılında Dini Akademilere dönüştürüldü.¹⁸ Kazan Dini Akademisinde Şarkiyatçılık geniş çapta gelişmişti. 1800 yılında I.Petro fermanı ile Tatar Dili sınıfı açıldı. 1818-1841 yılları arasında Kazan'da dini akademi faaliyet dışı idi. 1842 yılında yeniden kurulan akademi Rusya'nın Türkoloji merkezlerinden biri oldu. Burada Arapça, Türkçe, Tatarca, Moğolca, Kalmıkça okutuldu. 1845 yılında akademi 2 sınıf (Mogol-Kalmık, Türk-Tatar) oluşturuldu ki, daha sonraları bunlar 1854 yılından itibaren misyonerlik şeklini aldı. Burada Tatarcaya büyük önem veriliyordu. Tatar dilini A.A.Troyanskiy, M.A.Kazembek, N.İ.İlminskiy, G.S.Sablukov, E.A.Malov, Arapça derslerini ise N.İ.İlminskiy ve N.P.Ostroumov okutuyordu. Akademi Tatar etnografyası, Lama dini tarihi, Sibirya ve Uzak Doğu etnografyası yanında "istoriya magometanstva" (İslâm tarihi) okutuldu.¹⁹ Adı geçen isimlerden bir çoğu misyonerlik hareketinin öncülerinden idi.

c. Şark Dillerini Okutan Orta Okullar

Bu okulların başlıcası Oryantalizmin gelişmesinde önemli yeri olan Kazan Jimnazisi idi. Burada şu 9 şark disiplini vardı: Tatarca (1769), Arapça ve Farsça (1822), Türkçe, Moğolca (1836), Çince, Mançurca (1838), Ermenice, Diller ve Şark Hattı (1842). Ayrıca Asya bölgeleri ve Rusya'nın şark hudutlarında hizmet edecek olan memurlar hazırlandı. 1855 yılında Petersburg'da "özel şarkiyat" fakültesi açılması nedeniyle Kazan Jimnazisi'nde sadece Tatarca kaldı.²⁰

Rusya'da ilk olarak Şark dillerini okutan bu Kazan Jimnazisi olmuştu. 1769 yılında Kazan Jimnazisi'nde oluşturulan Tatarca sınıfı Kazan Üniversitesi'nde Oryantalizmin oluşmasının temelini atmış oldu. 1800 yılından itibaren jimnazi bünyesinde kurulmuş olup 1828 yılından itibaren Kazan Üniversitesinin basımevi ile birleşen "Asya Basımevi'nin" de bu alanda önemli rolü olmuştu²¹.

Kazan Üniversitesi 1840 yılında kurulunca yeni "hususî tüzük" yapılmıştır. Buna göre Kazan Jimnazisi'ndeki Şark dillerinin okutulması pratik amaçlı olmalı idi, daha derin şekilde okutulmasına ise üniversitede devam edilmeliydi. Bununla birlikte üniversiteye girecek olan öğrenciler arasında öncelik Kazan Jimnazisi mezunlarına verilmeliydi. Bu jimnazi üniversiteye

17 İOVİ, s.139.

18 Yu.P. Zuev, T.A. Kudrina, vd., *İstoriya religii v Rossii*. Uçebnoe posobie, (red. N.A.Trofimçuk), Moskova, 2000, I. Bölüm, II. Baskı, s. 120.

19 Kulikova, a.g.e., s.55-56.

20 Kulikova, a.g.e., s.57.

21 İOVİ, s.118-119, Kulikova, a.g.e., a.y.

öğrenci yetiştiren bir konuma sahip olmaya başlamıştı. Dolayısıyla Şark disiplinlerini okutma konusunda üniversite ve jimnazi kendi aralarında son derece yakın ilişkiler içerisine girmişti²².

2. Kazan Ekolü Temsilcilerinin İslamiyet ile İlgili Yaptıkları Çalışmalar

Kazan Rusya'daki İslâmiyat araştırmaları konusunda önemli bir yere sahiptir. Kazan Üniversitesi bilim adamları Rusya'daki İslâmi araştırmalarının öncüleri olmuşlardır. Üniversitedeki oryantalistlerin çoğunluğu Doğu dinleri, bilhassa İslâmiyet ile ilgileniyorlardı. Onlar ilk olarak Rus toplumunu İslâmiyet'in genel akaidi ve şarkın dini yaşamı ile tanıştırdılar. Kazan oryantalistleri çalışmalarında İslâmiyet'in mahiyeti ve ortaya çıkışı hakkında, bilhassa Şia'nın bazında İslâmiyet'teki mezhepler ile ilgili konulara genişçe yer verdiler.²³

Kazanda İslâmiyat ilmî bir disiplin olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında oluştu. Kazan Dini Akademisi'nin oryantalistleri (misyonerleri) İslâmiyet'e Hıristiyan misyonerlerinin antimüslüman bakışı çerçevesi ile yaklaştılar.²⁴ "1723 yılında misyonerler yetiştirmek için Kazan Başpiskoposluğuna bağlı bir ilahiyat okulu açıldı ve 1804 yılında İlahiyat Akademisine çevrildi. 1854'te Çarlık topraklarında yaşayan Müslümanlar ve animistler arasında çalışacak misyonerler hazırlamak için ayrı bir bölüm kuruldu."²⁵

Kazan ekolü temsilcilerinden A.K.Kazem-bek, İ.N.Berezin, İ.N.Holmogorov ve A.P.Smironov gibi isimler çalışmalarında Rusya'da ilk kez İslâmiyet'in ortaya çıkışı, bilhassa Şi'a bünyesinde ortaya çıkan mezhepler konusunu işlediler. Onlar Rus kamuoyuna ilk kez İslâm inancı ve Şarkın dinî hayatı ile ilgili bilgi verdiler.

Profesör A.K.Kazem-bek (1802-1870), Kazan ekolü Türkoloji'sinin ve Rus Oryantalizminin kuruculardan biridir. O XIX. yüzyılın 30-40 yıllarında Arapça, Farsça, Türkçe ve Batı dillerinde yazılan kaynakları kullanarak Rusya'da ilk kez İslâm'ın ortaya çıkışı ve yayılışı hakkında çalışma yaptı. Kazem-bek İslâm hakkındaki şarkın dini yazarlarının eserlerini tenkit etti. O *O nekotorih političeskih perevorotah, prigotovivših popriše Muhammedu v Aravii i vne* (Muhammede Arabistan ve Onun Dışında Zemin Hazırlayan Bazı Siyasi İnkılaplar Hakkında) çalışmasında Hz. Peygamberin dünyaya gelişi ve faaliyetleri ve Arabistan'da gerçekleştiren inkılaptaki inancın rolünün İslâm bilginleri tarafından abartılıp, gerçeklerin sapıtıldığı ifade etmiştir. Ancak Kazem-bek 40 senelerinde bile Muhammed'in gerçek bir tarihi şahsiyet olduğunu da söylemiştir.²⁶

22 İÖVI, s.121-122.

23 N.A.Mazitova, "İzuçeniye İslâma v Kazani v XIX v.", *İslâm v istorii narodov Vostoka*, Moskova, 1981, s. 189.

24 Mazitova, a.g.m., s. 191-195.

25 S.Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*, Ankara, 1999, s.251.

26 Mazitova, a.g.m., s. 189-190.

Kazan döneminde Kazem-bek oryantalist bilim adamı ve pedagoga dönüştü. O XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Rus Oryantalizminin başlıca hedefinin pratik olması gerektiğini savunmuştu. 1849 yılında Petersburg üniversitesine geçen Kazem-bek burada Rusya'daki Şarkiyat bölümlerini birleştiren "Asya Enstitüsü" projesine katıldı. Ancak o plan gerçekleşmedi ve 1854 yılında Rusya'daki bütün şarkiyat kürsülerini birleştirmek amacıyla Petersburg Üniversitesi bünyesinde Şark Dilleri Fakültesini kurma projesi ortaya çıktı. Kazem-bek bu projeyi hararetle destekledi, Şark Dilleri Fakültesinin eğitim planı ve programını oluşturmada aktif rol oynadı ve 1855 yılında açılan fakültenin ilk dekanı oldu.

Petersburg döneminde Kazan'da iken başlamış oldukları araştırmalarına devam etti. Onun Kafkasya tarihi ile ilgili *Derbent-name* adlı eseri, *Muridizm i Şamil* (Muridlik ve Şamil) (1859), *İstoriya İslama* (İslâm Tarihi) (1860) ve *Bab i babidi* (Bab ve Babidler) (1865) gibi önemli çalışmaları yayımlandı. Kazem-bek'in çalışmalarının başlıca özelliği onun kaynaklara tenkitsel olarak yaklaşmasında idi. *Bab i babidi* adlı eserini İran tarihi hakkında yazdı ve Babidler hareketinin sadece dini olmayıp, devlet yönetimine karşı yapılan bir siyasi hareket olduğunu gösterdi.

Kazem-bek'in ilmi çalışmaları Rusya ve onun dışında da itibar buldu. Onun birçok çalışması Batı Avrupa'da yayımlandı. *Derbent-name* adlı eseriyle *Demidov Ödülü* ve İngiltere kraliçesi tarafından altın madalya aldı. 1850 yılında Paris'teki Asya Cemiyeti'nin fahri üyesi olarak seçildi. 1866 yılında Berlin'deki Oryantalistlerin Alman Cemiyetinin üyesi oldu²⁷.

1859 yılında Kazem-bek'in üzerinde (1834'ten itibaren) 25 yıl çalıştığı Kur'an *Konkordansı*²⁸, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından bastırıldı. O Ortodokslar tarafından tepkiyle karşılaştı. Yazar Ortodoks Kilisesi hesabına İslam propagandasını yapmakla suçlandı ve Kazem-bek kendi çalışmasının değerini basın yolu ile açıklamak zorunda kaldı²⁹.

Kazem-bek çalışmaları ile birçok oryantalistin yetişmesini sağladı. Barthold: "Verdikleri derslerle Senkovskiy ve Kazem-bek Rus Oryantalizmini oluşturdu: sonraki nesildeki Rus oryantalistlerinin hemen hemen hepsi bu ikisinin birinin öğrencisi veya öğrencisinin öğrencileri olmuştur"³⁰ demiş ise de, Kraçkovskiy bunun tam anlamı ile böyle olmadığını, Kazem-bek'in Kazan ekolünün oluşumunda önemli rol oynamış olduğunu, ama Kazan ekolünde ise "ilmi Oryantalizmin başlıca talepleri devletin gerçek veya yapmacık isteklerine kurban olduğunu" söylemişti.³¹

27 İOVII, s.235-236.

28 M. A. Kazem-bek, *Polnyy konkordans Korana, ili kluç ko vsem slovam i vırajeniyam ego tekstov dlya rukovodstva k issledovanyu religioznuh, yuridiceskih, istoriceskih i literaturnuh naçal sey knigi*, St.Petersburg, 1859.

29 E. A. Rezvan, "Koran v Rossii", *İslam na territorii bivşey Rossiyskoy imperii. Entsiklopedičesky slovar*, I, Moskova, 1998, s.51.

30 İOV, II, s.234-236; Barthold, *Soçineniya*, c. IX, s.467-468; Smirnov, a.g.e., s. 71-72.

31 Kraçkovskiy, *İzbrannıye Soçineniya*, c.V, s.89, 121-122.

Kazem-bek'in İ.N.Berezin, A.P.Smirnov, İ.N.Holmogorov gibi öğrencileri hocalarının görüşlerini devam ettirmiştir.

Kazan Üniversitesi mezunu, daha sonra Şark sınıfı profesörü olan İ.N.Berezin (1818-1896), 1842-1845 yılları Arasında Yakın ve Orta Doğu seyahati esnasında İslam mezhepleri ve Şi'ilerin geleneği ile yakından tanışma fırsatını elde etmiştir. Berezin kendi çalışmalarında İslamiyet'in geleneksel yönlerini işlemiş ve Kur'an'ın temel ilkelerini tenkit etmiştir. O İslamiyet'in bilimle uyumadığını iddia etmiştir³².

İ.Yu.Kraçkovskiy, Berezin'in seyahatleri ve genelde İslamiyet ile ilgili makalelerinin değerli olduğunu, onun Bagdat ve Basra lehçeleri ile ilgili topladığı belgelerin şimdilerde bile çok kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Kraçkovskiy onun redaktörlüğünde (1872-1879) yapılan 16 ciltlik Rus Ansiklopedik Sözlüğü (*Russkii Entsilopedičeskiy Slovar*), edebiyat ve akademik Oryantalizmi yaygınlaştırmada büyük katkıların olduğunu da belirtmiştir³³.

A.P.Smirnov kendisinin *O Roskole Şiitov Voobşe i Roskole İsmailitov v Osobnosti* (Genel Olarak Şi'a'nın Bilhassa da İsmaililerin Parçalanması Hakkında) adlı eserinde Rusya'da ilk kez bilhassa Şi'a bazındaki (İsmaililer, Karmatlar, Fatimiler, Durziler vb.) İslam mezheplerinin/fırkalarının oluşum problemleri hakkında bilgi vermiştir.

İ.N.Holmogorov (1819-1891) Rusya'da İslamiyet'in ortaya çıkışı hakkında Kur'an ile birlikte İslam öncesi şiiirleri kaynak olarak kullananların ilklerinden olmuştur. O İslam'ın bir çok yönünün İslam öncesi adetlere dayandığını söylemişti. Holmogorov genel olarak İslam Hukukundaki çok evlilik, boşanma, miras, cihat konuları ile de ilgilenmiştir. O da diğer Kazan misyonerleri gibi Müslümanların geri kalmasının sebebinin İslamiyet olduğunu ileri sürmüştür³⁴.

G.S.Sablukov (1804-1880) XIX. yüzyılın Kazan ekolünün en önemli isimlerinden biri olmuştur. Onun araştırma hayatının şu iki belirgin dönemden oluştuğu görülmüştür: 1. Saratov, (1804-1880), 2. Kazan (1849-1880). İlk dönemde o nümismatik, arkeoloji, etnografya ve tarihle ilgilenmiştir. Onun bu çalışmalarının Rus bilim dünyası için ümit verici olduğunu, ama onun bu çizgiyi devam ettirmeyip, bir misyonere dönüştüğünü Kraçkovskiy üzümlere ifade etmiştir³⁵.

Sablukov 1848 yılında Kazan Dini Akademisine çağırıldı. Ona Tatarca, Yunanca, Arapça, misyonerlik dersleri ve "Müslümanlarla cedel tartışması yürüten alim" görevi yüklendi. Sablukov'un İslâmi araştırmalara ilgisi tamamen Kazan'da oluştu. Bilhassa onun emekliliğe ayrıldıktan sonra (1862) kendini Kur'an araştırmalarına ve tercümesine vermesi, araştırma hayatı-

32 Mazitova, a.g.m., s.190.

33 Kraçkovskiy, *İzbrannıye Soçineniya*, c.V, s.90-91.

34 Mazitova, a.g.m., s.190-191.

35 İ.Yu.Kraçkovskiy, "Çernışevskiy i orientalist G.S.Sablukov", *İzbrannıye soçineniya*, Moskova-Leningrad, 1955, c.I, s.224.

nın en verimli dönemi oldu. O, Kur'an araştırmalarına 30 yılını adadı³⁶. Sablukov Kur'an'ı direkt Arapça'dan Rusça'ya tercüme eden ilk Rus oryantalist oldu. Bu tercümenin ilk baskısı 1877 yılında Kazan'da yapıldı. Sablukov'un tercümesi Kazan ekolünün en büyük başarılarından biri sayıldı. Sablukov Kur'an tercümesi yanında 1879 yılında o zaman Avrupa'da en iyi olan Kur'an rehberini *Prilojenije'sini* (Kur'an Tercümesine Ekler) yayınladı. Burada Kur'an'daki tarihi, jeografik, etnografik adlar, İslâm akaidine ait özel terimler ve "fiziki aleme ait nesnelere" isimleri, hangi surenin kaçınıcı ayette olduğu sistematik olarak verilmiştir.³⁷ Onun bir diğer önemli çalışması *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige mohammedanskogo verouçeniya* (Muhammed Dininin Kanun Kitabı Kur'an Hakkında Bilgiler), ölümünden sonra yayınlanmıştır.³⁸

Sablukov'un Kur'an'la ilgili çalışmasının yanında İslâmiyet ile ilgili iki çalışması yayımlandı: Birincisi Hıristiyan inancına göre Allah'ın isimlerinin mukayesesi ile ilgili³⁹ ikincisi ise kible ile ilgilidir.⁴⁰

Sablukov'un görüşleri diğer Kazan ekolü temsilcilerine nazaran ılımlı olsa da, Kur'an'la ilgili bütün görüşlerini ihtiva eden önemli çalışması olan *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige muhammedanskogo verouçeniya* adlı eserinde Kur'an hakkındaki değerlendirmelerini hep Hıristiyanlıkla mukayese ederek ele almış ve Hıristiyanlığın üstünlüğünü savunmuştur. Zaten kitaba girişinde "inanç hakikatleri hakkında Müslüman ile konuşacak olan Hıristiyan için Muhammed'in dinî öğretileri hakkındaki bilgilerin derlemesi" diye başlık atması bu çalışmanın temel amacını yansıtmıştır.⁴¹ Sablukov Kazan Dini Akademisi oryantalist-misyonerlerinin cedelci ruhunun dışında kalamadı. Böylece yetenekli araştırmacı oryantalist misyonere dönüşmüş ve bu da onun ilmi araştırmalarında tesirini göstermiştir.⁴²

Sablukov, Kur'an'la birlikte hadislerle de ilgilendi. 70'li yıllarındaki araştırmalarında o hadislerin ortaya çıkışı ve onların tarihi kaynak olarak doğruluğu hakkında tenkitsele çalışmalar yaptı. O hadislerin çoğunluğunun VII-IX. yüzyıllarda ortaya çıktığını, hadislerin İslam tarihinin erken dönemi için kaynaklığı konusunda güvenilir olmadığını İ. Goldziher'den önce ileri sürmüştü.

36 İOVI, s.36.

37 G.Sablukov, *Prilojenije k perevodu Korana*, Kazan, 1879, Mazitova, a.g.m., s. 193.

38 G.Sablukov, *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige mohammedanskogo verouçeniya*, Kazan, 1884.

39 G.Sablukov, *Sliçeniye mohammedanskogo uçeniya o imenah bojiih s hristianskim o nih uçeniem*, Kazan, 1873.

40 G.Sablukov, *Rasskazı muhammedan o Kible*, Kazan, 1889.

41 G.S.Sablukov, *Svedeniya o Korane, zakonopolojitelnoy knige muhammedanskogo verouçeniya*. Kazan, 1884; B.Hayit, "Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 41, Nisan, 1986, s.184; S.Erşahin, "Sovyetler Birliğinde Kur'an'a Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar*, c.9, sayı:1-2-3-4, 1996, s.233.

42 Rezvan, a.g.e., s. 51-52.

Tarihçi-İslamiyatçı Sablukov, İ.N.Bérzin'in "Biblioteka Vostoçnih istorikov" (Şark Tarihçilerinin Kütüphanesi) adlı kaynak araştırmalarının periyodik basımında faal isimlerden bir oldu. Onun Hıve hanı ve tarihçisi Abu-l-Gazî'nin *Şecere-i Türk* adlı eserinin tercümesi Rus Türkoloji'sinin en önemli başarılarından biri oldu⁴³.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Kazan ekolünün önemli temsilcilerinden birisi de E.A.Malov (1835-1918) olmuştur. Sablukov'un en başarılı öğrencilerinden birisi olan Malov, Tatarca, Arapça ve İbrani'ye çok iyi derecede biliyordu. Malov tanınmış Türkolog ve misyoner olan N.İ.İlminskiy'nin tavsiyesi üzerine 1836'dan itibaren Dini Akademinin misyonerlik bölümlerinde ve Müslüman aleyhtarlığı kürsüsünde çalışmıştır. Tatarca ve "Müslümanlığa karşı tartışma" dersleri ile birlikte Malov İbrani'ce derslerini de vermiştir. 1844 yılından itibaren de o "Müslüman, pagan ve Yahudilerle tartışma metodları" hakkındaki dersleri okutmuştur. Malov'un çalışmaları sonucu İslamiyet'i pratik amaçlarla araştırmanın temeli atılmıştır⁴⁴.

Kazan ekolünün en tanınmış en önemli ve meşhur ismi, Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma hareketinin öncüsü Türkolog N.İlminskiy (1822-1891) olmuştur⁴⁵. 1854 yılından itibaren o Dini Akademinin misyonerlik bölümünde misyonerleri yetiştirmek amacı ile İslamiyet hakkında dersler vermeye başlamıştı. Bununla birlikte Tatarca ve Arapça derslerine de giren İlminskiy akademî yönetiminin görüşlerine rağmen İslamiyet'i tartışma amacı ile öğretmekten çok dillerin öğretilmesine önem vermişti. Bu nedenle o İslamiyet'e merak etmek hatta onun propagandasını yapmakla suçlanmış ve 1858'de Akademiden ayrılmak zorunda kalmıştı.

İlminskiy İslam araştırmacısı olmaktan daha çok Türkolog olarak biliniyordu ve bu sahada kendi döneminde Rusya'da onun ayarında kimse bulunmuyordu. O *Babürname* (1857) ve *Kıyasu Rabguzi*'yi neşretmişti⁴⁶.

N.P.Ostroumov (1846-1930) eğitimini (1866-1870) N.İ.İlminskiy'nin yönetiminde Tombov Ruhban Mektebinde ve Kazan Dini Akademisinde almıştır. Ostroumov Arap, Fars, Türk, Özbek, Fransızca, Almanca gibi Batı dillerinin yanı sıra Yunan ve Latince'yi de biliyordu. Ostroumov o yılları akademî öğretmenlerini kendi yerli öğrencilerden hazırlamaya çalıştı. 1870 yılında İlminskiy'nin tavsiyesi üzerine Ostroumov Müslümanlar aleyhindeki kürsüyü aldı. O tesadüf olarak ilgilenmeye başladığı İslamiyet ile ilgili çalışmalarını Kazan'dan ayrıldıktan sonra Taşkent'te de devam ettirdi. Bunda Sablukov'un büyük rolü oldu.

43 İOV, II, s.36-38; Smirnov, *Oçerki*, s.73-74.

44 İOV, II, s.38.

45 İlminskiy'nin hayatı ve misyonerlik faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: GERACİ, R.Paul, (1995); *Window on the East: Ethnography, Orthodoxy, and Russian Nationality in Kazan, 1870-1914*, University of California at Berkeley; M.Mirzahmetov, *Kazak Kalay Orustandırıldı*, Almatı, 1993; P. V. Znamenskiy, *Uçastiye N. İ. İlminskogo v Dele İnarodçeskesko Obrazovaniya v Turkestanom Krae*, Kazan, 1900.

46 Kraçkovskiy, *İzbrannıye soçineniya*, c. V, s.125-127.

Ostroumov Şarkı araştırma problemi ile ilgili 300'e yakın çalışma yaptı. Onların büyük çoğunluğunu İslâmiyet konusu oluşturdu. 1910-1914 yılları arasında onun "İslâmiyat" başlığı altında şu beş çalışması çıktı:

1. *Araviya kolibel İslâma* (Arabistan, İslâm'ın Beşiğidir) (1910)
2. Koran (1912)
3. Dogmatı Korana (Kur'an Dogmaları) (1912)
4. Şari'at (1912)

5. Vvedeniye v kurs İslâmovedeniya (İslâmiyat Araştırmaları Kursuna Giriş) (1914).

Taşkent'te Türkistan bölgesinde devlet görevlerini alacak olan subaylar için İslâmiyet'i öğretmek amacıyla kurslar açıldı. Ostroumov da dinleyicilerde ders vermek için oraya davet edildi. Okutulacak kaynak sıkıntısından dolayı o yukarıda adı geçen kitapları hazırladı. Bu eserler tamamen misyonerlik gayeler dikkate alınarak yazılmıştı.

Oryantalist ilim adamı kişiliği Kazan ekolünün etkisinde oluştu ve Türkistan bölgesinde de o ekolün anlayışını devam ettirdi. Orada Ostroumov oryantalistlerin içinden "İslâm'ı en iyi bilen kişi" oldu.⁴⁷ Barthold onun yukarıdaki ilk çalışması hakkında, Kazan ekolünün en uç taassubunu yansıtmıyorsa da onun zamanındaki ilmi seviyede olmadığını söylemiştir.⁴⁸

Ruslaştırma politikasının eğitim yolu ile yürütülmesi gerektiğini savunan Ostroumov *Koran i progress* (Kur'an ve Terakki) eserinde Rusya'nın Şarkta "yürüttüğü ilerleyici ve uygarlıkçılığını" vurgulayan resmi görüşünü kabul ettirmeye çalıştı.⁴⁹

Ostroumov bu kitabının girişinde Fransız A.Lerua-Bole'nin görüşlerini paylaşmaktadır. Ona göre, Asya ve Afrika'da hakimiyet kurmak isteyen Avrupalı devletler için onların hayatında etkileyici güce sahip olan Kur'an'ı araştırmak çok önemlidir. Nitekim bu ülkelerde İslam hala önemini yitirmemiş, hatta Hıristiyan egemenliği altındaki halklar arasında bile yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla İslamiyet'i kendi yanlarında bulmak gelecekte önemli olacaktır. Şark halklarına Avrupa medeniyetini kabul ettirmek bütün dünya için hayati bir sorundur. Şark halkları (dinleri Brahman, Buda, İslam olan halklar) Avrupa medeniyeti ile birleşebilmek için ya dinlerinden vazgeçip Hıristiyanlaşabilirler veya dini adet ve gelenekleri Avrupa medeniyetinin tesiri ile değişik bir şekil ala bilirdi.⁵⁰

Rus oryantalistlerinin, siyasi şahsiyetlerinin onların mensup olduğu partilerin ve hakim olan akımın etkisinde oluştuğunu belirten N.A.Smirnov, Ostroumov'u kilise ve devletin desteklediği, misyonerlik çevrelerle sıkı ilişkileri olan gerici monarşi sınıfına dahil etmektedir.⁵¹ Eğitimci olarak da ta-

47 İOVII, s.39-40.

48 Kraçkovskiy, *İzbrannıye soçineniya*, c. V, s.132.

49 N.P.Ostroumov, *Koran i progress*, Taşkent, 1901; E.A.Rezvan, *Koran kak istoriko-etnografiçeskiy istoçnik i literaturnıy pamyatnik*, (Dissertatsiya na soiskanie uçenoy stepeni doktora istoričeskih nauk), St.Petersburg, 2000, s.408-412.

50 Ostroumov, a.g.e., s.5-6.

51 Smirnov, *Oçerki*, s.93.

ninan Ostroumov, Kırgız ve Orta Asyalıları ancak Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmakla aydınlatmanın mümkün olduğunu savunmuştur⁵².

Rusya'nın hakimiyeti altında çok sayıda Müslüman halklar bulunuyordu. Ostroumov'a göre 1857 yılında Hindistan'daki Müslümanların İngilizlere karşı başkaldırıları ve onları bir günde topraklarından silip süpürmesi, 1871 yılındaki Cezayir'deki, Sudan'daki, Fergana bölgesinde Andican'daki başkaldırıları ve Mısır'daki Müslümanların hareketleri, bunların hepsi Rusların Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu araştırmaları için önemli bir amildir⁵³.

Ostroumov Kur'an hakkındaki diğer iki çalışmasında da İslamiyet'in kültürsüz olan, bilhassa göçebe ve boskun Asya ve Afrika kabilesi arasında tutulduğunu, Kur'an'ın ilim ve terakkiye karşı olduğunu iddia etmiştir⁵⁴.

Son kuşak Kazan Dini akademisinin önemli isimlerin birisi de M.A. Maşanov'dur (1852-1924). Maşanov 1872 yılında akademiye öğrenci olarak alınmış ve daha sonraki tüm hayatı bu akademide hoca olarak geçmiştir.

Maşanov bir Arabiyatçı olsa da onun ilgi sahasını İslamî araştırmalar oluşturmuştur. 1885 yılında *Oçerk bita arabov v epohu Muhammeda kak vvedeniya k izuçeniyu islama* konusunda mastır tezini savunmuştu. Maşanov İslamiyet'in ortaya çıkış sebebini Arap putperestliğinde aramıştır. Bir misyoner olarak o İslamiyet'i Hıristiyanlık noktasından tenkit etmenin gerekli olduğunu söylemekte birlikte, bunun Arapça ve Müslüman dini literatürünü araştırmakla mümkün olduğunu savunmuştur.

Maşanov adı geçen çalışmasında Arapların eski inancı ile İslamiyet arasında direkt bağın olduğunu ve hatta o inançların İslamiyet'in temelini oluşturduğunu söylemiştir. Bunun yanında tek Tanrı inancının Hz. Peygamber gelmeden önce de Araplar arasında bulunduğunu söyleyerek, peygamberin yeni bir din getirmediğini ileri sürmüştür⁵⁵. Dünya görüşü itibarıyla Maşanov, Ortodoks Hıristiyanlığının savunucusu olmuştur⁵⁶. Rusya'da akademik Oryantalizmin oluşumunda büyük yeri olan V.R. Rozen Maşanov'un adı geçen çalışması ile başka bazı çalışmalarını önyargılı olarak nitelendirmiş ve onların konu hakkında sadece bilgi edinmek için bile kullanılamayacağını, bununla birlikte onların Şark kaynaklarını tercüme ederken de büyük hatalar yaptıklarını belirtmiştir⁵⁷.

Misyonerlik çalışmaların merkezi her zaman Kazan olmuştur. Bu ekol temsilcileri Avrupalı oryantalistlerin eserlerini memnuniyetle kullanmış ve onları tercüme etmişlerdi. Rus misyonerlik hareketinin önemli isimlerinden olan E. Malov, G. Veil'in Almanca *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (Tarih-tenkitsel Olarak Kur'an'a Giriş) kitabını Rusça'ya çevir-

52 *İstoriya grafiya obşestvennih nauk v Uzbekistane (Bibliografiçeskiye oçerk)*, Taşkent, 1974, s.262.

53 Ostroumov, a.g.e., s.28-45.

54 N.P. Ostroumov, *Araviya i Koran (Proishojdeniye i karakter islama)*, Kazan, 1899, s.248-256.

N.P. Ostroumov, *İslamovedeniye. 3. Koran*, Taşkent, 1914, s.151-152.

55 İOV, II, s.40-41'de Maşanov'tan (1885, s.185).

56 İOV, II, s.42.

57 Smirnov, a.g.e, s.98.

miştir⁵⁸. Bununla birlikte Rus misyonerleri yaptıkları çalışmalarda Avrupalı oryantalistlerin eleştirel yaklaşımlarını daha da ileri götürmüştür. Mesela, F.Kudjevskoy, 1875 yılında yayınladığı, *Kur'an'ın Genel Düşünceleri ve Ruh* adlı kitabında G.Veil'in birçok görüşlerini paylaşmış fakat kitabının girişinde başlık olarak "*Kur'an Yazarının Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında*" diyerek önyargısını peşin olarak ortaya koymuştur⁵⁹. Daha sonraki bölümlerinde Hz. Peygamberi İsa ile mukayese ederek onun sevgi ve muhabbetsiz, Kur'an'ı Kerim'in ise İncil'den daha aşağı olduğunu söylemiştir. Misyonerlik çalışmalarının ana hedefi, Hıristiyanlığın İslamiyet'ten üstünlüğünü savunmak olmuştur.

Bu ekolün temsilcileri bir çok eser ortaya koydu. Misyonerler Çarlık hükümetin sömürgecilik politikasının menfaatlerine çalıştı. Onların amacı Rus Ortodoks kilisesinin sinsi siyasetini gerçekleştirmektir. Misyonerler Çarlık hükümetinin hem maddi hem manevi desteğini alarak süreli yayınlar çıkardılar. Mesela, *Pravoslavny sobesednik* (Ortodoks Sohbet Arkadaşı), *Missionerskiy sbornik* (Misyonerlik derleme) bunlara örnektir. Onlar dini konuları içeren eserleri tercüme etme, dini sohbetler ve tartışmaları işleyen literatürü neşrettirler. Misyonerlik çalışmalarının ana konularını oluşturan yayınların neye ağırlık verdiklerini göre bilmek için Kazan Dinî Akademisi İslamiyet Aleyhtarlığı Bölümünün 1873-1898 yılları arasında neşrettiği eserlerin listesini vermenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla ilgili N.A.Smirnov'un zikrettiği eserler şunlardır: "A.Leopoldov, *Opit izlojeniya uçeniya muhammedanstva po uçeniya hanefitov* (1873 ve 1879) (Haniflerin Öğretilerine Göre İslam Öğretilerini Araştırma Tecrübeleri), A.Zaborovskiy, *Misli Alkorana, zaimstvovanniye iz hristiyanstva* (1875) (Hıristiyanlıktan Alınan Kur'an'ın Ana fikri), P.Rayev *Priznaki istinnosti pravoslavnogo hristiyanstva i lživosti muhammedanstva* (1875) (Rus Ortodoks Hıristiyanlığının Gerçekliğinin ve Müslümanlığın Sahteliğinin İşaretleri), M.Maşanov, *Muhammedanskiy brak v sravnenii s hristiyanским brakom v otnoşenii ih vliyaniya na semeynuyu i obşestvennuyu jizn çeloveka* (1876) (İslamiyet Nikahının Hıristiyanlık Nikahı İle Onun İnsanın Ailevi ve Toplumsal Hayatındaki Etkisi Bakımından Mukayesesi), N.Razumov, *İstoriçeskoe znaçeniye Muhammeda* (1876) (Muhammed'in Tarihi Önemi), M.Miropiyev, *Religiöznoe i političeskoe znaçenie hacca, ili sveşennogo putışestviya muhammedan v Mekku* (1877) (Hacın veya Müslümanların Mekke'ye Kutsal Seyahatlerinin Dini ve Siyasî Önemi), M.Maşanov, *Oçerk bita arabov v epohu Muhammeda, kak vvedeniye i izuçeniye islama*, I.bölüm (1885) (İslam'a Giriş ve Araştırma Olarak Muhammed Devrindeki Arapların Yaşamı Hakkında Deneme), E.Voronets, *Materiyalı dlya izuçeniya i obliçeniya muhammedanstva* (1873,1876,1877 üç baskı) (İslamiyet'i Öğrenme ve Yalanlamaya Yönelik Malzemeler/Belgeler), N.Ostroumov, *Muhammedanskiy post ramazan* (1875) (İslam Orucu),

58 G.Veil, *İstoriiko-kritičeskoe vvedenie v Koran*, Almanca'dan çev. E.Malov, Kazan, 1875. Bu tercüme Kudjevskoy'un eserine dahil edilmiştir. Bkz. F.Kudjevskoy, *Glavniya misli i duh Korana*, Kazan, 1875.

59 Kudjevskoy, a.g.e., s.5.

N.İlin, *Proishojdeniye i karakter islama* (1876) (İslam'ın Ortaya Çıkışı ve Tabiatı), A.Mojarovskiy, *İzlojeniye hoda missiyonerskogo dela po prosveteniyyu kazanski inorotsev s 1652 po 1867* (Kazanlı Yabancıları Eğitim Konusundaki 1652'den 1867'ye kadar Misyoner Faaliyetlerinin Özeti) vb⁶⁰.

Misyonerlik çalışmalar büyük ölçüde Rus Ortodoks Kilisesinin gözetimi, denetimi ve desteğiyle yapılmıştır. Bu nedenle söz konusu edilen çalışma ve araştırmaların objektifliğinden ve bilimselliğinden bahsetmek hiç mümkün değildir.

Smirnov'un belirttiği gibi, "hiçbir ilmî değeri bulunmayan, önyargılı bu eserlerin hepsi, Çarlık hükümetinin Şark halkları arasında yürüttüğü Ruslaştırma politikasının silahı olarak hizmet görmüştü."⁶¹

Misyonerler "bugün Müslümanların ellerinde bulunan Kur'an'ın zaman içinde tahrife ve tağyire uğradığını ileri sürmüşlerdir. ...onlar Kur'an'ın muhteviyatına da tenkitler yönelmişlerdir. Bunların bir kısmı sözgelimi, Kur'an'ın cihad hakkındaki ayetlerini Kur'an'ın insanları ve dünyayı müminler ve kâfirler olarak ayırmasını Çarlık İmparatorluğu'nu siyasi ve toplumsal istikrarı ve geleceği açısından potansiyel tehlike kabul ederek tenkit etmişlerdir. Kur'an'ın bilimle çatıştığını, kadınları aşağıladığını, Müslümanları geri bıraktığını, dolayısıyla insanlığa zararlı olduğunu, her fırsatta iddia etmişlerdir."⁶²

Kazan ekolü temsilcilerinin XIX. yüzyılın sonunda bile İslâmî araştırmalar konusundaki sert ideolojik önyargıları onların çalışmalarının tümünü olumsuz veya pek önemsiz hale getirdi. Ruslardan bu ekolün temsilcileri ile akademik alanda çalışmalar yürüten V.R.Rozen çok mücadele etti ve onların yaklaşımlarının sıradan bir ilmi araştırmanın ölçülerine bile uymadığını açıklayarak ilim için tehlikeli olduğunu söylemiştir.⁶³ Misyonerlik çalışmaların XIX. yüzyılda geniş literatürü oluştu. Bir Tatar aliminin sadece 1871-1886 yılları arasında Rusya'da İslam aleyhinde yayınlanan kitaplardan 54 tanesini gördüğünü kaydetmiştir.⁶⁴

Kraçkovskiy Kazan ekolü temsilcilerinin çalışmalarını değerlendirirken onların son bilimsel verilerden yararlanmayıp, daha çok İslam aleyhtarlığında yapılan Batılı oryantalistlerin çalışmalarını kullandıklarını, ilk kaynakları iyi kullanmadıklarının yanında kaynakların dillerini de yeterli kadar bilmediklerini belirtmiştir.⁶⁵

Rozen'in misyonerlik çalışmalarının yaygınlaşmasını önlemede büyük rolü oldu. O *Zapiski'nin* ilk sayısında bu akıma karşı mücadele edilmesi gerektiğini ve onun hiçbir ilmi ölçü ve üsluba uymadığını söylemiştir. Onun zama-

60 Smirnov, a.g.e., s.81-82.

61 Smirnov, s.81-82.

62 S.Erşahin, a.g.m., s.234'de Bryan'dan naklen

63 Kraçkovskiy, *İzbranne soçineniya*, c.5, s.130-131; Rezvan, a.g.e., s.404-405.

64 S.Erşahin, *Türkistan'da İslam*, s.156'da 393 dipnot.

65 İ.Yu.Kraçkovskiy, *Trudi vtoroy sessii assotststsi arabistov 19-23 oktyabrya 1937 g.*, Moskova-Leningrad, A.N. SSSR, 1941, s.7.

nındaki, bu devlet tarafından desteklenen akıma karşı mücadele, çok büyük cesaret gerektiriyordu. Onun gayretleri sayesinde misyonerlik ekolünün yolu kesilmiş oldu.⁶⁶ Rozen Rusya'da Kur'an araştırmalarını ilmi açıdan ilk başlatanlardandı.

Kazan ekolü temsilcilerinin İslâmiyet'e karşı misyonerlik yaklaşımında bulunmasına rağmen, onun Şarkı araştırma konusunda Rus Oryantalizmine önemli derecede katkıları olmuştur.⁶⁷

Görüldüğü gibi XIX. yüzyılın başlarında Rusya'nın büyük ekonomi merkezi haline gelen Kazan şehrinin Rus oryantolizminin oluşumunda yeri ve önemi büyüktü. Rusya'daki bir çok oryantolizm disiplinleri ilk olarak Kazan'da kurulmuştu ve Kazan Üniversitesinin Şarkiyat Bölümü Rusya'nın oryantolistlerini yetiştiren bir merkez olmuştu. Bu üniversite profesörleri ve öğretmenlerinin çalışmaları Rusya'daki oryantolistik çalışmalara öncülük etmişti. Kazan ekolü temsilcileri Rusya'da İslami araştırmalar konusunda da öncülük etmişler ve İslamiyet'in mahiyeti ve ortaya çıkışı hakkında Rus toplumuna ilk bilgileri sunmuşlardı.

Kazan ekolü temsilcileri İslamiyet'e Hıristiyan misyonerlerinin İslam aleyhtarlığı çerçevesinde yaklaşmışlardı ki, bu onların çalışmalarını olumsuz yönden etkilemiş ve akademik çevrelerde önemini yitirmişti. Bir çok yetenekli araştırmacı bilimsel çerçeveden uzaklaşarak misyonere dönüşmüş ve meseleye pratik amaçlarla, devletin menfaatlerini ön plana çıkartarak yaklaşmışlardı. Kazan ekolü misyonerleri Rusya hakimiyeti altında bulunan Müslüman halklarını "aydınlığa" kavuşturucu kılığına bürünmüşlerdi. Onlar Müslüman halklarını kurtarmanın yolunun Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmaktan geçtiğine inanmışlardı.

Kazan Rus oryantolizminin Şark memleketlerini araştırma konusunda önemli merkezlerden biri olmasına rağmen, bu ekolün temsilcilerinin İslami araştırmalar konusundaki aşırı sert tutumları, kaynakları araştırmada bilimsel metodolojiye sahip olmayışları ve dil konusundaki eksiklikleri onların çalışmalarını bilimsellik ruhundan uzaklaştırmış ve çalışmalarını da değersiz hale getirmiştir.

66 Kraçkovskiy, *İzbranniye soçineniya*, c.5, s.130-131.
67 İOVI, s.35.